
*О.В. Коханенко,
аспірантка Київського Національного університету імені Тараса Шевченка*

ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОНТОЛОГІЧНОГО АРГУМЕНТУ

Проблема онтологічного доказу є настільки гострою, що, починаючи з його засновника Ансельма Кентерберійського й до нашого часу, філософи, теологи та логіки не припиняють сперечатися щодо його значущості.

Існує чотири найбільш відомі класичні докази буття Бога: онтологічне, космологічне, телеологічне та моральне. Найбільшою популярністю серед філософів та логіків користується саме онтологічний доказ. У філософії релігії можна виокремити три позиції щодо оцінки доказів буття Бога. Перша з них – раціоналізм, яка взагалі зводить релігію до раціонального пізнання Бога. В межах такої позиції раціональне обґрунтування існування Бога, яке представлено в онтологічному доказі, вважається можливим та необхідним, а також таким, що може привести до позитивних результатів. Проблеми вбачаються лише в правильності та чіткості формулювання та пояснення цього доказу. Друга позиція – моралізм – представлена в основному І.Кантом, який релігію зводить винятково до моральних вчинків, а онтологічний доказ, як і два інші класичні докази існування Бога, – лише до морального обґрунтування. Третя позиція – ірраціоналізм виходить з твердження, що онтологічний доказ нездатний дати ніякого позитивного висновку про існування Бога, адже містить в собі суперечність, яка ще раз доводить, що засоби раціонального обґрунтування неможливо застосовувати до поняття Бога, адже це поняття із сфери ірраціонального.

В логіці проблема онтологічного доказу являє собою окремий випадок логічного аналізу низки філософсько-онтологічних проблем. Можливість проведення такого аналізу пов'язана із застосуванням нових методів та систем логіки. Саме тому формальний аналіз онтологічного доказу бере початок лише в ХХ ст. Ця проблематика аналізувалася в працях В.О. Бочарова, Т.І. Юраскіної, К.Ф. Самохвалова. Спроби логічного аналізу онтологічного доказу буття Бога є також в працях Ю.М. Бохеньського, К.Гьоделя, Дж.Х. Собела.

Онтологічний (від грец. *Xv* — суще), або метафізичний, доказ намагається вивести вище буття, відволікаючись від будь-якого досвіду та виходячи лише з трансцендентальних понять. Вперше онтологічний доказ був сформульований в XI ст. західним вченим та богословом архієпископом Ансельмом Кентерберійським. Хоча витoki його сягають ще часів Парменіда та Платона. Згідно з Парменідом, буття є, а небуття немає, думка й те, до чого вона прямує, є одне й те саме, адже неможливо відшукати думки без того буття, в якому ця думка здійснюється. Платон вчив, що наші душі, які містяться до певного часу в земних тілах, намагаються вирватися в свій небесний світ, про який вони завжди пам'ятають. Базуючись на такого роду міркуваннях, Августин зробив висновок про необхідний зв'язок поняття Бога з буттям Бога. Впродовж багатьох сторіч висувалися все нові й нові формулювання онтологічного доказу (Ансельм Кентерберійський, Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.Ляйбніц, Ч.Хартсхорн, Н.Малькольм, А.Платінга), які кожного разу піддавалися новій хвилі критики (монах Гаунілон, Т.Аквінський, священник Катер, П'єр Гассенді, Д.Юм, І.Кант, Дж.Н. Фіндлі, А.Платінга).

Перше формулювання онтологічного доказу запропоновано Ансельмом Кентерберійським в праці "Прослогіон", яке він уточнював та пояснював в своїй суперечці з монахом Гаунілоном. Пізніше цей доказ ще неодноразово піддавався критиці та на його основі будувалися докази авторів нових формулювань онтологічного доказу. Форма доказу Ансельма ґрунтується на ідеї Бога як найвеличнішої істоти, величнішої від якої нічого неможливо собі помислити. "... Ти (Бог), дещо більше чого неможливо нічого

собі помислити... Але те, більше чого не можна нічого помислити, ніяк не може мати буття в одному тільки розумі... якщо те, більше чого неможливо нічого помислити, має буття в одному тільки розумі, тоді те саме, більше чого неможливо нічого помислити, є водночас тим, більше чого можливо дещо помислити; цього бути не може. Отже, немає сумніву в тому, що дещо, більше чого неможливо нічого помислити, існує як в розумі, так і в реальності” [1, 129].

Представимо доказ Ансельма у вигляді такого міркування:

- 1) Бог – найбільш велична сутність (з-поміж усього, що тільки можна собі уявити)
- 2) Більш велично існувати в реальності, аніж існувати тільки в уяві.

Отже, Бог повинен існувати в реальності (Якщо б Він не існував, він не був би найвеличнішою з усіх можливих сутностей)

Полеміка відносно онтологічного доказу не дуже просунулась протягом наступних років. Пізніше Р.Декарт дав відповідь на деякі з критичних зауважень, які були висунуті проти Ансельма, та запропонував власний онтологічний доказ, переформулювавши та посиливши доказ Ансельма.

“І якщо тепер – лише тому, що я можу видобути ідею речі зі свого мислення, – впливає, що все, що я ясно й чітко визнаю приналежним цій речі, їй справді належить, то чи не можу я висувати з цього аргумент і очевидний доказ існування Бога? Цілком певно, що я знаходжу в собі ідею Бога, тобто найдовершенішого буття...”, “І все ж, вдумуючись уважніше, я знаходжу очевидним, що існування також не можна відокремити від сутності Бога, як от від сутності прямокутного трикутника не можна відокремити властивість рівності суми всіх його кутів двом прямим кутам або від ідеї гори відокремити ідею долини; отже, так само безглуздо, адже осягати Бога (тобто найдовершеніше верховне буття) позбавленим існування (тобто якоїсь довершеності) настільки ж безглуздо, як осягати гору без долини”, “... щоразу, як мені доводиться думати про первісне й верховне буття і ніби видобувати його ідею зі скарбниці свого розуму, я неодмінно мушу приписати йому різноманітні довершеності, навіть якщо й не перелічуватиму їх усі, і приділити увагу кожній, зокрема. Такої необхідності досить, аби я дійшов висновку (визнавши існування досконалістю), що первісне й найвище буття справді існує” [2, 54–57].

В першій цитаті Декарт говорить про те, що природа або сутність вищого буття включає існування. В другій – він пропонує “непряме” доведення існування Бога, враховуючи включення існування в природу вищого буття: спроба помислити вище буття неіснуючим в кінцевому підсумку призводить до думки, яка немовби суперечить сама собі, породжуючи суперечність. З третьої цитати видно, що автор будує аргументацію, яка складається з двох засновків та висновку: 1. Первинне та найвище буття має всі досконалості. 2. Існування – досконалість. Отже, первинне та найвище буття існує.

Такі формулювання онтологічного аргументу відразу викликало хвилю критики:

1. Подібний аргумент встановив би дійсне існування речей, які є лише предметами нашої думки. Наприклад, існування найдосконаліших островів, найдосконаліших людей та ін.;

2. Існування не є реальний предикат, тобто визначення речі. Тому існування не може входити у визначення будь-якої речі. “Найбільш відома критика цієї форми аргументу – існування не є реальний предикат (що може служити) частиною визначення... Існування Бога не може бути виведено з поняття досконалішої істоти тому, що існування не міститься в понятті або визначенні досконалішої істоти” [3, 608].

Розглянемо декілька варіантів логічного аналізу наведених аргументів, запропонованих різними авторами, з метою порівняння методів логічного аналізу, що були ними використані. Більш детально спинимося на логічному аналізі картезіанського онтологічного доказу Аж.Х. Собела.

В своїй праці “Логіка та теїзм: аргументи за та проти віри в Бога” Дж.Х. Собел аналізує класичні та сучасні формулювання онтологічного доказу, використовуючи різні системи логік. В логічному аналізі картезіанського аргументу автор пропонує застосувати логіку предикатів першого порядку. При цьому він зазначає, що не буде торкатися аналізу питання класичної критики онтологічного доказу, тим самим уникаючи аналізу критики метафізичного або теологічного характеру. А основну увагу зосередить саме на тих недоліках або прогалинах, що можна “витягти” з самої схеми аргументу через логічний аналіз. Тобто маємо справу не з теологічною, а суто логічною критикою аргументації.

Для поставленої мети представимо аргументацію Декарта в логічно очевидному вигляді, використовуючи при цьому деякі припущення, запропоновані Дж.Х. Собелем.

Перше припущення Собела є власне тим положенням, яке є метою даної аргументації:

(1) Найдосконаліше буття існує.

Друге припущення – припущення протилежного характеру, що суперечить першому:

(2) Найдосконаліше буття не існує.

Далі використаємо засновки, висунуті Декартом:

(3) Найдосконаліше буття має всі досконалості.

(4) Існування – це досконалість.

Істине значення положення (3) вважається таким, що відповідає дійсному стану речей, а отже, визначається як необхідна істина. Положення (4) є очевидною істиною для Декарта. “... Для Декарта є необхідною істиною в тому розумінні, в якому висловлювання про те, що жовтий – це колір або 2 – це номер, є необхідними істинами” [4, 32]. З засновків (3) та (4) слідує висновок:

(5) Найдосконаліше буття дійсно існує.

Отже, положення (5) суперечить положенню (2). Положення (3) та (4), згідно з міркуваннями Декарта, – необхідно істинні, а отже, з них слідує необхідно істинний висновок (5). Але положення (3) та (4) не суперечать положенню (2). В той час, коли те, що висновується на їх основі – положення (5), є положенням, йому протилежним.

Вже на цьому етапі аналізу спостерігаємо деякі недоліки даного аргументу, які більш точно можна визначити через повну його формалізацію. Але формалізація для такого роду висловлювань досить складний та проблематичний процес, в якому існує багато питань. Й перше з них – чи можливе прочитання висловлювань, в яких йдеться про найдосконаліше буття та існування. Визначення здатні вирішити екзистенціальні проблеми, наприклад, в математиці, але визначення, запропоновані для найдосконалішого буття, не можуть уникнути деякої неоднозначності.

Так, для положення (1) нашої аргументації,

(1) Найдосконаліше буття існує.

можна представити такі два можливі формулювання:

(1a) Будь-яке найдосконаліше буття існує,

(1б) Хоча б одне найдосконаліше буття існує,

яке має відповідне прочитання:

(1a') Для кожного x , якщо x – найдосконаліше буття, то x існує.

(1б') Існує хоча б один x , для якого правильним є, що x – найдосконаліше буття та x існує.

З даного прочитання можна побачити, що якщо положення (1б') говорить про існування найвищого буття як такого, то на відміну від нього положення (1a') має характер припущення. Воно не стверджує, що є таке найвище буття, яке існує, але говорить лише, що для чогось, якщо це щось є вищим буттям, то воно існує. Виходячи з цього, Собел визначає перше положення як гіпотетичне, а друге відповідно – як екзистенціальне. Причому автор показує, що за умови прийняття засновків, запропонованих Декартом, положення (1a), яке не є екзистенціальним – необхідно

істинне, а положення (1б), що є екзистенціальним, не є необхідно істинним (if true, it is not necessarily true).

Для положення (2) нашої аргументації,

(2) Найдосконаліше буття не існує.

може бути прочитано двома способами:

(2а) Кожне найдосконаліше буття не існує.

(2б) Хоча б одне найдосконаліше буття не існує.

Більш того, кожному з запропонованих речень можна надати ще по два прочитання:

(2а') Немає жодного найдосконалішого буття, яке існує.

(2а'') Кожне найдосконаліше буття не існує.

та

(2б') Є найдосконаліше буття, яке не існує

(2б'') Немає якогось найдосконалішого буття, яке не існує.

Через використання схем правильних міркувань знаходимо, що положення (2а') еквівалентно положенню (2б'), а положення (2а'') еквівалентно (2б''):

Виходячи з цього, можна взяти до уваги в нашому розгляді дві формули (2б') та (2б''). Щодо першого положення (2б'), враховуючи засновки Декарта, воно є необхідно хибне, тим часом, як про друге (2б'') не можна це стверджувати повною мірою (if true, it is not necessarily true).

Намагаючись уникнути усіх проблематичних прочитань положень (1) та (2) при здійсненні повної формалізації, використовуємо саме ті, які є необхідно істинними та необхідно хибними.

(1б) Хоча б одне найдосконаліше буття існує.

(2б'') Немає якогось найдосконалішого буття, яке існує.

(3) Кожне найдосконаліше буття має всі досконалості.

(4) Існування – це досконалість.

Ці положення є доцільними для формалізації, адже вони є необхідними істинями для Декарта.

З (3) та (4) слідує:

(6) Кожне найдосконаліше буття існує.

або еквівалентне йому:

(6') Немає якогось найдосконалішого буття, яке не існує.

Отже, (6') суперечить (2б''). Обидва положення є істинними, якщо взагалі нема найвищого буття. Це свідчить про те, що дана аргументація не є правильною. А отже, подібний логічний аналіз дає право зробити висновок про слабкість запропонованого аргументу.

Але такі негативні висновки ще не можуть виступати повною мірою приводом для висновку, що онтологічний доказ є неприйнятним, адже не витримує логічної критики. Як зазначалося, ми аналізували лише одне з існуючих та можливих формулювань такого доказу. Тому недоліки, які були розкриті шляхом логічного аналізу, можна приписувати лише цьому картезіанському аргументу, але не онтологічному доказу загалом.

Таким чином, висновок про неправильність даного доказу можна пояснити за допомогою двох положень:

1. Недосконалість та похибки у формулюванні даного доказу;

2. Використання логічних систем, сфера аналізу яких вузькіша, ніж необхідно для повноцінного логічного аналізу онтологічного доказу.

Виходячи з таких висновків, зрозумілим стає існування різних формулювань онтологічного доказу, які були запропоновані багатьма філософами та теологами після появи першого ансельмівського доказу. Кожний з них намагався точніше та наочніше представити хід даного міркування. В свою чергу, кожна спроба логічного аналізу онтологічного аргументу – це, насамперед, пошук найбільш придатної логічної системи для аналізу такої специфічної проблематики.

Дж.Х. Собел також розглядає інші формулювання, застосовуючи різні системи логік, зокрема логіку предикатів другого порядку та модальну логіку. Поряд з логічним аналізом аргументів Декарта, автор аналізує такі класичні онтологічні аргументи як аргументи Ансельма Кентерберійського та Б.Спінози. А також сучасні модальні онтологічні аргументи Н.Малькольма та Ч.Хартсхорна.

В доповіді “Логічний аналіз онтологічного аргументу” К.Ф. Самохвалов для аналізу онтологічного аргументу пропонує поряд з класичними предикатами використовувати так званий предикатор існування – $Re(x)$, читається як “ x реально існує”. Таке введення пов’язано з питанням неоднозначності смислового значення терміну “існування”, якому як мінімум можна надати два важливих смисла:

1. Внутрішній смисл – існування об’єкта в якості елемента у складі деякого універсуму міркування. Якщо, наприклад, універсум міркувань представляє персонажів біблійної міфології, тоді Бог в цьому універсумі, безсумнівно, існує.

2. Зовнішній смисл – реальне існування об’єкта як деякої метафізичної, трансцендентної сутності.

Квантором існування найчастіше виражається саме перший смисл терміна “існування” і тоді докази існування, що використовують подібне тлумачення не мають ніякого відношення до реального існування. Але щодо онтологічного доказу існування Бога, то очевидно, що мова може йти лише про реальне існування.

Виходячи з цієї точки зору, В.А. Бочаров у праці “Божественні атрибути” при розгляді онтологічного аргументу також вводить спеціальний предикат реального існування $E(-)$, що зумовлює використання ним так званої вільної логіки. Вільні логіки – це логіки, які є вільними від екзистенціальних припущень, тобто вони являють собою неекзистенціальні логіки. Цим вони відрізняються від класичної логіки, яка є екзистенціальною логікою. Екзистенціальний характер класичної логіки зумовлений двома моментами, що проявляються в інтерпретації:

1. Універсум міркувань, який інтерпретується, обов’язково повинен бути непустою множиною, тобто повинен мати якнайменше один елемент;

2. Усі замкнуті теореми обов’язково повинні мати значення, тобто свої референти в універсумі міркувань.

Порушення цих умов призводить до недотримання дедуктивних принципів класичної логіки. У вільній логіці відмовляються від другої умови екзистенціональності, тобто в них стає можливим використання сингулярних термінів, які не мають референтів в області інтерпретації. Сама така система логіки пропонується як більш придатна для аналізу онтологічного доказу існування Бога.

Таким чином, можливість та результати логічного аналізу онтологічного доказу, насамперед, зумовлені вибором системи логіки для його здійснення. Важливим при цьому є вибір конкретного формулювання доказу, кожне з яких потребує використання конкретної логічної системи. Основними логічними системами, які були запропоновані для логічного аналізу онтологічного аргументу, є такі системи логіки: логіка предикатів першого порядку, логіка предикатів другого порядку (Дж.Х. Собел, К.Ф. Самохвалов), вільна логіка (В.А. Бочаров), модальна логіка (Дж.Х. Собел). Щодо висновків, які пропонуються в результаті логічного аналізу онтологічного аргументу, то тут можна виокремити два основних напрямки:

1. Негативний, в межах якого стверджується, що такий аналіз в кінцевому підсумку необхідно призводить до суперечливих положень, що, в свою чергу, свідчить про слабкість онтологічного аргументу.

2. Позитивний, за якого вважається, що за допомогою логічного аналізу онтологічного аргументу цілком можливо довести його правильність. Але при цьому слід враховувати, що проблема онтологічного доказу є питанням теологічної сфери. А теологія як наука про Бога, досліджує, насамперед, особливу реальність, яка значною мірою

відрізняється від тієї реальності, яка традиційно розглядалася в логіці. А це зумовлює уточнення формулювань онтологічного доказу та використання особливих систем логік.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кентерберийский А.* Прослогион // *Кентерберийский А.* Сочинения. – М., 1995.
2. *Декарт Р.* Метафізичні розмисли. – К., 2000.
3. *Quinn Ph.* Philosophy of Religion. – United Kingdom, 1995.
4. *Sobel J.H.* Logic and Theism: Arguments For and Against Beliefs in God. – United Kingdom, 2004.